

MARCIN POLETYŁO

SŁUŻBA WOJSKOWA KOBIET A TRADYCYJNY ETOS ŻOŁNIERSKI

WOMEN'S MILITARY SERVICE
AND THE TRADITIONAL SOLDIER ETHOS

Abstract. After 1989, the Polish armed forces underwent a comprehensive transformation, key elements of which were professionalisation and the admission of women to the military professions. This meant a radical change in the model of the armed forces both at the level of organisation and in the sphere of axiology. The aim of this article is to identify and explore problematic areas where the traditional soldier ethos is in conflict with the new cultural norms implemented in the army with the reforms of recent decades. Existing literature on the subject and research available in the public domain on the issue of women's military service in Poland is analysed. Three key areas were identified where tensions between old and new cultural and social norms are particularly evident. These relate to issues of masculinity, honour and sexual violence within the army.

Keywords: military ethos; women's military service; masculinity; honour; sexual violence

WPROWADZENIE

Problematyka służby wojskowej kobiet jest istotnym przedmiotem współczesnych dyskursów poświęconych siłom zbrojnym oraz wojnie. Stało się to za sprawą otwarcia się zachodnich armii na kobiety, a ostatnio także ich widocznego udziału w wysiłku zbrojnym w Ukrainie. W szerszym kontekście jest to rezultat dokonujących się w ostatnich dekadach zmian kulturowych,

Dr MARCIN POLETYŁO – Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie, Instytut Nauk Socjologicznych i Pedagogiki, Katedra Socjologii; adres do korespondencji: ul. Nowoursynowska 166, 02-787 Warszawa; e-mail: marcin_poletylo@sggw.edu.pl; ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-2248-7465>.

Artykuły są objęte licencją Creative Commons Uznanie autorstwa – Użycie niekomercyjne – Bez utworów zależnych 4.0 Międzynarodowe (CC BY-NC-ND 4.0)

m.in. przenikania idei równościowych i feministycznych do głównego nurtu życia społecznego.

Transformacja ustrojowa państwa po 1989 r. spowodowała zmianę usytuowania sił zbrojnych w systemie politycznym oraz modelu ich funkcjonowania – wojsko zostało poddane demokratycznej, cywilnej kontroli. Obok reorientacji politycznej i ideologicznej centralnym elementem reform było odejście od powszechnego poboru i stopniowe uzawodowienie. Oznaczało to radykalne zmiany zarówno w wymiarze organizacyjnym, jak i aksjologicznym. Służba wojskowa przestała być zaszczytnym obowiązkiem każdego obywatela płci męskiej, a stała się potencjalnie atrakcyjną ścieżką kariery zawodowej; jednym z głównych elementów nowego wizerunku wojska oraz jego etosu stał się profesjonalizm¹. Jako wartość „neutralna płciowo” sprzyjał on otwarciu wojska na kobiety, wpisywał się w nastroje społeczne i klimat ideologiczny pozimnowojennego Zachodu: z jednej strony dominację idei neoliberalnych (z ich naciskiem na racjonalność ekonomiczną we wszelkich sferach życia społecznego), z drugiej – popularność idei praw człowieka, równościowych i emancypacyjnych.

W ciągu ostatnich dwudziestu pięciu lat, a zwłaszcza w ostatniej dekadzie, odsetek kobiet w siłach zbrojnych systematycznie się zwiększał. Według danych Sztabu Generalnego Wojska Polskiego w 2024 r. kobiety stanowiły 16% ogółu żołnierzy; 13% żołnierzy zawodowych, 27% żołnierzy Dobrowolnej Zasadniczej Służby Wojskowej oraz 21% żołnierzy Wojsk Obrony Terytorialnej (Drabiński, 2024). Liczby te świadczą o ogromnej zmianie jakościowej, jaka się dokonała w polskim wojsku. Jednak przemiany wzorów kulturowych z pewnością zachodzą w sposób wolniejszy niż reorganizacja instytucjonalna czy modernizacja doktryn wojennych. Obecność kobiet w armii, choć formalnie stała się już normą, wciąż niesie ze sobą wiele problemów i wyzwań związanych, z jednej strony, z adaptacją żołnierek do tradycyjnie patriarchalnej kultury wojskowej, z drugiej strony – z integracją kobiet przez armię w tradycyjnie męskiej społeczności i organizacji.

W artykule zostaną zarysowane najistotniejsze obszary, w których tradycyjny etos żołnierski stoi w konflikcie ze współczesnymi wymogami kulturowymi związanymi ze służbą wojskową kobiet. Nie chodzi o kwestionowanie zmian w siłach zbrojnych, ani przydatności kobiet do służby wojskowej (czy zawodu wojskowego), ale zwrócenie uwagi na zagadnienia, które są prawie nieobecne

¹ Należy odnotować, że od czasu rozpoczęcia wojny w Ukrainie (2014, a zwłaszcza 2022 r.) wraz ze wzrostem w społeczeństwie polskim nastrojów nacjonalistycznych i militarystycznych w wizerunku wojska znów coraz większą rolę odgrywają tradycyjne wojskowe wartości: odwaga, męstwo, poświęcenie, patriotyzm.

w głównym nurcie dyskursu na temat współczesnego Wojska Polskiego. Analiza literatury przedmiotu oraz dostępnych w przestrzeni publicznej badań (realizowanych zwykle przez badaczy i instytucje związane z armią) pokazuje, że w niemałym korpusie tekstów na temat kobiet w siłach zbrojnych głosy sygnalizujące problemy, zwłaszcza te na poziomie aksjologicznym i kulturowym, są wyjątkowo nieliczne. Dlatego socjologiczna refleksja nad tymi zagadnieniami wydaje się potrzebna i ważna społecznie, gdyż nie powinna ona unikać trudnych tematów i krytycznego spojrzenia. W tym kontekście artykuł ma charakter przyczynkowy, jego celem jest wskazanie na nieoczywiste, problematyczne aspekty interesującego nas zagadnienia, a nie wyciąganie jednoznacznych wniosków czy stawianie diagnoz.

W tradycyjnych dyskursach wojennych problematyka kobieca przejawia się przede wszystkim w dwóch wariantach: kobiet jako ofiar oraz kobiet jako żołnierzy. Warianty te, które w pewnym uproszczeniu można określić jako wiktyzację oraz heroizację lub emancypację – co sugeruje pewne przeciwieństwo, bazują na wspólnych podstawach aksjologicznych i kulturowych.

W latach dziewięćdziesiątych ubiegłego wieku kobiety zaczęły być postrzegane nie tylko jako najczęstsze ofiary wojen, lecz także jako ofiary szczególne, których status wynika z pozycji w społeczeństwie tradycyjnie obsadzającym je w rolach pasywnych: samotnej opiekunki nad rodziną, uchodźczyni lub bezbronnej, anonimowego obiektu seksualnej agresji. Dostrzeżono także, iż przymoc seksualna bywa elementem strategii wojennych. Z drugiej strony kobiety-żołnierki, obecne na wielu wojnach, są traktowane z wyjątkowym szacunkiem właśnie dlatego, że wykroczyły poza tę bierną rolę, która nakazywałaby im raczej ewakuować się lub opiekować rannymi, ale nie walczyć. Wejście w męską rolę żołnierza jest traktowane jako awans społeczny, szczególna zasługa mająca swe źródło w odwadze, stanowczości, harcie ducha i innych męskich cnotach, którymi wykazała się *wojowniczką*. (Przekroczenie ról w drugą stronę jest zawsze traktowane jako (auto)degradacja: mężczyzna, a zwłaszcza żołnierz, nie może zachowywać się „jak kobieta” – oznaczałoby to zaprzeczenie wojskowych norm oraz niesprostanie wymaganiom żołnierskiej profesji). Odmowa bycia bierną ofiarą oraz przyjęcie męskich, wojowniczych norm i wartości jest pewnego rodzaju szlachectwem, potwierdzonym akceptacją towarzyszy broni, którzy są ostateczną instancją. Docenianie tej wyjątkowości potwierdza jednak obowiązujący porządek społeczny, w którym kobieta z bronią w ręku jest „piękną rzadkością”.

ETOS

Istnieje obszerna literatura poświęcona problematyce kobiet żołnierzy, transformacji sił zbrojnych oraz etosowi i wychowaniu w wojsku (Dojwa i Maciejewski, 2007; Baran-Wojtachnio, 2010; Dojwa, 2013; Czuba, 2015; Dębska, 2004; 2011; Maciejewski, 2010; Rotter, 2012; Spustek, 2012; Wach, 2018; Judzińska, 2020). Stosunkowo mało natomiast opisano zagadnienie na styku tych obszarów: wpływ obecności kobiet w siłach zbrojnych na wojskowy etos. Zagadnienie to pojawia się na marginesie innych problemów badawczych, a do pewnego stopnia jest „neutralizowane” przez dominujące we współczesnej socjologii wojska postrzeganie służby wojskowej jako zawodu i kariery, armii zaś z perspektywy organizacji i zarządzania (Baran-Wojtachnio, 2010; Judzińska, 2020; 2023). W sytuacji profesjonalizacji sił zbrojnych jest to z pewnością perspektywa uzasadniona i owocna poznawczo. Jednakże spojrzenie na armię *de facto* w oderwaniu od istoty wojskowego rzemiosła oraz szerszego, społeczno-kulturowego kontekstu przesłania istotny aksjologiczny wymiar, redukując go do aspektu pragmatycznego. Zadania wojska, zwłaszcza w czasie konfliktu zbrojnego lub wojny, są specyficzne i bardzo odmienne od zadań innych organizacji, np. przemysłowych lub biurokratycznych. Armia to z pewnością więcej niż organizacja o wyznaczonych celach, co pokazuje rozróżnienie pomiędzy wojskiem (i jego etosem) a prywatnymi firmami wojskowymi (i etosem najemnika).

Maria Ossowska w pracy *Ethos rycerski i jego odmiany* (1973, s. 7) definiuje etos jako „styl życia jakiejś społeczności, ogólną [...] orientację jakiejś kultury, przyjętą przez nią hierarchię wartości, bądź formułowaną explicite, bądź dająca się wyczytać z ludzkich zachowań”. Tak rozumiany etos zawiera w sobie dwa aspekty, które można określić jako „idealny” oraz „realny”. Pierwszy z nich odnosi się do sfery wartości, a pośrednio do własnego, idealnego obrazu grupy, czyli tego, jak chce być postrzegana na zewnątrz. Aspekt realny to rzeczywisty styl życia tej społeczności, który obejmuje nie tylko oficjalnie obowiązujące zasady i normy wynikające z deklarowanych wartości, lecz także te nieformalne, często trudno obserwowalne z zewnątrz i łatwo wymykające się badaniom i opisowi². Między tymi dwoma aspektami istnieje swoiste napięcie, które w interesującym nas przypadku do pewnego stopnia regulowane jest przy pomocy instytucjonalnych procedur oraz realnego autorytetu, jakim cieszą się dowódcy.

² W takim rozumieniu elementem etosu, jako stylu życia, była funkcjonująca w armii poborowej subkultura „fali”; zob. np. Dębska, 1997.

Pojęciem zbliżonym do etosu, sygnalizującym odmienną paradygmatu badawczego jest kultura organizacyjna. Według Anny Dębskiej (2011, s. 63) jest to

[...] system założeń, wartości i norm społecznych będących stymulatorami tych zachowań członków organizacji, które są istotne z punktu widzenia realizacji formalnie przyjętych celów.

Składają się na nią zewnętrzne formy, w jakich się ona przejawia oraz jej mniej lub bardziej ukryte składniki. Przejawami kultury organizacyjnej są symbole, sposoby komunikowania się, rytuały, mity i tabu (Sikorski, 1998, s. 58, za: Dębska, 2011, s. 116).

Pojęcie kultury organizacyjnej pochodzi z nauk o zarządzaniu i podkreśla wymiar pragmatyczny funkcjonowania grupy (organizacji); odnosi się również do interesujących nas zagadnień. O ile etos obejmuje sferę normatywną oraz jej wpływ na wzory kulturowe i tożsamość grupy, to kultura organizacyjna jest pojęciem odnoszącym się do efektywnej realizacji powierzonych organizacji zadań; tożsamość jest tu elementem wtórnym.

Etos jest pojęciem szerszym, dotyczącym głębiej zakorzenionych norm i praktyk, wypracowanych często – jak w przypadku wojska – w rezultacie historycznych procesów. Dla jego rozumienia tożsamość podmiotu jest pojęciem zasadniczym, obejmującym także elementy nieracjonalne, czy wręcz niekorzystne z punktu widzenia ostatecznego rezultatu działań. Ossowska, analizując etos rycerski, wskazuje na wiele zasad i praktyk czyniących, a nawet mających na celu uczynienie walki trudniejszą. W niektórych przypadkach ich konsekwencją była nie tyle śmierć rycerza czy przegrana bitwa, co wręcz unicestwienie danej formacji zbrojnej. Część z tych zasad ma charakter moralny i służy ograniczeniu okrucieństwa lub innych wojennych ekscesów. Inne wiążą się z miejscem w strukturze społecznej i związanym z nim etosem (Ossowska, 1957; Stomma, 2014, s. 23n). Reliktem takich norm jest pojęcie „ułańskiej fantazji”, konotujące brawurę, nieracjonalność, a w pewnej mierze także szaleństwo.

MĘSKOŚĆ

Fundamentem etosu wojskowego jest to, iż wojsko jest tradycyjnie społecznością męską. Cnotą jest tu nie tylko męstwo, rozumiane jako zdolność do stawienia czoła najtrudniejszym wyzwaniom (w tym fizycznym), lecz również męskość oraz męska solidarność. Abstrahując od zmian zachodzących współcześnie w rozumieniu pojęcia męskości, tradycyjnie jest ona rozumiana jako zgodność ze stereotypowym, idealnym wyobrażeniem mężczyzny wypracowanym w patriarchalnej kulturze, przy czym dotyczy zarówno stereotypowego

wyobrażenia męskich cnót i zachowań, jak i fizycznej prezencji (można wygłądać mniej lub bardziej męsko, a nawet niemęsko). Męskość jest przeciwieństwem kobiecości. Anthony C. King w artykule *The Female Soldier* podkreśla, iż

[...] nie ma wątpliwości, że męskość miała kluczowe znaczenie dla funkcjonowania armii w przeszłości. W rzeczy samej, nauki społeczne badały związek między męskością a skutecznością bojową. W swoim słynnym artykule na temat Wehrmachtu, Morris Janowitz i Edward Shils (Janowitz, Shils, 1948) przypisali niezwykłą wydajność tej skazanej na zagładę armii intensywnym osobistym męskim więziom w ramach głównej grupy wojskowej: „bliskość przestrzenna, zdolność do intymnej komunikacji, zapewnienie ojcowskiej opieki przez podoficerów i młodszych oficerów oraz zaspokojenie pewnych potrzeb osobowościowych, np. męskości, przez organizację wojskową i jej działania” miały kluczowe znaczenie dla wydajności (King, 2013, s. 13).

King wskazuje też na klasyczną pracę *American Soldier* Samuela Stouffera i in. (1949, s. 134) według którego „walka stanowiła wyzwanie dla mężczyzny, aby sprawdzić siebie i innych». Męskość była kluczowym czynnikiem motywującym wykorzystywanym do zachęcania do solidarności na linii, a «mężczyzna, który żył zgodnie z kodeksem żołnierza, udowadniał swoją męskość»”.

Wojsko jest instytucją, w której męskość się osiąga: uczynienie „z chłopca mężczyzny” jest zasadniczym celem wojskowej socjalizacji, widocznym zwłaszcza w przypadku armii opartych na powszechnym poborze. Służba wojskowa ma wówczas określony czas trwania, a w jednostkach służą w większości rówieśnicy wcieleni krótko po osiągnięciu pełnoletności. Okres służby jest dla nich, zarówno w wymiarze społecznym, jak i indywidualnym, wyznaczonym formalnymi i nieformalnymi rytuałami okresem przejścia; dzieli biografie na czas „przed” i „po wojsku” – gdy zaczyna się „dorosłe” życie:

Wszyscy badani orzekli, że „sąsiedzi, znajomi i przełożeni odnoszą się do nich z większym szacunkiem, używają zwrotu «panie Kowalski», a nie po imieniu jak poprzednio”. Łatwiejsze stawało się zawieranie znajomości z dziewczętami, gdyż byli zapraszani do ich domów, a rodzice nie przeciwstawiali się temu, bo uznawali, że jak „chłopak po wojsku zawiera znajomości z córką, to na pewno zechce się z nią ożenić” (Jarosz, 2023, s. 804).

Aneta Judzińska (2020, s. 83) przywołuje w tym kontekście wypracowane w ramach *gender studies* pojęcie hegemonicznej męskości, które „mieści w sobie kulturowo reprodukowany porządek płci, w którym monopol na władzę, prestiż, bogactwo i tężyznę fizyczną dzierżą mężczyźni”. Armia, w której patriarchalny porządek jest podstawową zasadą funkcjonowania, jest instytucją w sposób szczególny predestynowaną do jego reprodukcji w skali całego społeczeństwa.

Jak pisze dalej autorka: „Asymilacja wartości hegemonicznej męskości, takich jak: agresja, odwaga, tężyzna fizyczna i dominacja odpowiada potrzebom wpisującym się w specyfikę wojska – hierarchicznej organizacji zbudowanej na podwalinach przemocy i władzy” (Judzińska, 2020, s. 83).

Obecność kobiet w armii zaburza ten utrwalony porządek poprzez wprowadzenie nowego typu relacji, których treść i rodzaj nie zawsze (i nie dla wszystkich) są oczywiste. Nie musi to wpływać na realizację wyznaczonych zadań, ale oddziałuje na etos grupowy. Zwraca na to uwagę Anna Dębska:

Najbardziej zaawansowani w badaniach i prowadzeniu eksperymentów w warunkach naturalnych (misje) Amerykanie sygnalizują, że obecność kobiety żołnierza nie stanowi przeszkody w osiągnięciu wyznaczonych przez grupę celów, czyli spójności zadaniowej, natomiast negatywnie odbija się na tzw. spójności społecznej (więzi nieformalne). Świat kobiet nie zna pojęcia męskiej solidarności, oficerskiego honoru czy braterstwa krwi, dlatego w większości wypadków nie są one zdolne do budowania więzi na wzór środowisk męskich. Tym samym koncepcja zaistnienia służby zawodowej kobiet w wydaniu męskim, czyli odwzorowywanie przez kobiety typowo męskich wzorów zachowania w służbie, języka, a nawet wartości nie jest do końca możliwe. Jesteśmy więc niejako skazani na wypracowanie jakościowo nowej kultury organizacyjnej (2004, s. 109).

Podobne wnioski wyłaniają się z badań Judzińskiej (2023, s. 43) prowadzonych wśród kobiet oficerów WP. Mają świadomość, że kobiecość – w przeciwieństwie do męskości – „nie przystaje” do armii; jej ekspresja nie jest dobrze widziana przez żołnierzy obojga płci:

Rozmówczynie krytycznie odnosiły się do eksponowania kobiecości, zarówno w jej wymiarze fizycznym, jak i psychologicznym. Dyscyplinowanie tradycyjnej kobiecości przez kobiety pojawiło się u ponad połowy badanych. [...] Choć większość rozmówczyń uznawała relacje z kobietami w wojsku za poprawne, wskazywały one na ich powierzchowny charakter. Żołnierki podkreślały brak poczucia wspólnoty i utrzymywanie się tendencji rywalizacyjnych. Wspominały o potrzebie zachowania czujności w sytuacji podobnego zawodowego celu. Za główną przyczynę takich zachowań uznały brak zaufania (Judzińska, 2023, s. 43).

Kobiety-żołnierze³ stają przed dylematem, którego rozwiązanie nie zależy wyłącznie od nich: na ile powinny się przystosować do zastanej kultury wojskowej

³ Por. „Bez względu na rodzaj definicji, z którą identyfikują się badane, integruje ich wspólne podejście do sposobu nazewnictwa roli zawodowej, jaką pełnią. Androcentryczny język jest w ich przypadku jedyną akceptowaną formą opisu rzeczywistości zawodowej” (Judzińska, 2020, s. 235); zob. także Mikołajczyk, 2021.

i realizować wzory i standardy męskie, a na ile poniekąd wymuszać jej zmiany. W społeczeństwie polskim przemiany kulturowe dotyczące ról płciowych dokonują się w ostatnich dekadach relatywnie szybko. Jakkolwiek przenikają one także do instytucji wojskowych (Wolaniecka, 2010; Raba-Schulze, 2024; Holohan i in., 2018), to siły zbrojne są szczególnie trudnym środowiskiem dla ich odgórnego przeprowadzenia. Zwłaszcza, że dotyczą fundamentów etosu i grupowej tożsamości konstruowanej na podstawie tradycyjnych, historycznych toposów. Dlatego też, jak pisze Dębska (2004, s. 127): „[...] funkcjonariuszki z powodzeniem spełniają rolę katalizatorów zmian wzorców kulturowych. Ponieważ jednak ich udział procentowy jest niewielki, nie mają one szans realnie wpłynąć na kształt kultury organizacyjnej”.

HONOR

Można zaryzykować tezę, że najbardziej problematycznym elementem żołnierskiego etosu, w kontekście służby kobiet jest honor. Rozumiany tradycyjnie z pewnością nie przystaje do współczesnej liberalno-demokratycznej poprawności politycznej obowiązującej także w instytucjach wojskowych; nie odpowiada obecnym warunkom społecznym i standardom obyczajowym. Historycznie honor wiązał się arystokratycznością, przysługiwał wąskiej, uprzywilejowanej warstwie wojowników. W czasach nam bliższych służył utrzymywaniu dystansu społecznego, gdy inne atrybuty statusu traciły na znaczeniu w demokratyzujących się społeczeństwach zachodnich.

Honor ma wyraźny rys indywidualistyczny, wręcz anarchiczny. Ossowska (1973, s. 122), nawiązując do pracy Johna G. Peristiany'ego, pisze w tym kontekście o pogardzie dla prawa i podobieństwie do grup przestępczych – nie bez powodu członkowie włoskiej mafii określają siebie jako „ludzi honoru”. Na podobny aspekt zwracają uwagę Bradley Campbell i Jason Manning: „honor jest rodzajem statusu związanym z fizyczną walecznością oraz niechęcią do bycia dominowanym przez kogokolwiek (Campbell i Manning, 2014, s. 712). Według nich kultury honoru funkcjonują

[...] w miejscach, gdzie władza prawa jest słaba lub nieistniejąca i gdzie reputacja bezwzględności jest być może jedyną skuteczną formą odstraszenia napastników. [...] Ludzie zsocjalizowani w kulturze honoru często będą unikać polegania na prawie lub innej władzy nawet, gdy jest to możliwe, odmawiając zniżenia się do zależności od innych w załatwianiu swoich spraw (Campbell i Manning, 2014, s. 713).

Honor, jak pisze Ossowska (1973, s. 149): „jest przejawem zainteresowania własnym obrazem”. Jest rodzajem statusu, który wynika z uznania innych – społeczności ludzi honoru; jego utrzymanie zależy od reputacji, wizerunku zgodnego ze wzorem.

Wraz z przemianami cywilizacyjnymi w XX w. pojęcie honoru uległo demokratyzacji i przestał on być przywilejem klasowym, choć wciąż konotuje swego rodzaju szlachectwo. Archetypem żołnierza nadal jest rycerz, który stanowi symboliczny punkt odniesienia – raczej jednak jako element oficjalnych i uroczystych dyskursów niż realne źródło wzorów zachowań dla żołnierza zawodowego. Jest to figura idealna i wyidealizowana służąca bardziej celom estetycznym niż etycznym. W tym sensie znamieną jest np. publikacja tekstu wykładu Piotra Bączka (2013), byłego szefa Służby Kontrwywiadu Wojskowego, opisującego tradycję honoru sięgającą Rolanda i Zawiszy Czarnego na stronie internetowej SKW – formacji wojska, która w stosunkowo małym stopniu wymaga przestrzegania zasad honorowej walki, a nawet uczciwości wobec przeciwnika. Można wręcz przyjąć, że od żołnierzy kontrwywiadu raczej oczekuje się sprytu, inteligencji i przebiegłości niż postawy rycerskiej.

Janusz Świniarski podkreśla, iż wraz ze zmianą modelu armii z tradycyjnych, opartych na powszechnym poborze na profesjonalne, cnota honoru ustępuje wartości godności ludzkiej. Jest ona znacznie bardziej zgodna z wymogami funkcjonowania współczesnej zawodowej armii, która w liberalnej demokracji coraz mocniej upodabnia się w swej strukturze i kulturze do organizacji cywilnej:

Człowieka noszącego mundur w zhierarchizowanej instytucji zdobi cnota honoru, posłuszeństwa, wierności i męstwa oraz poświęcenia, w tym pogardy dla życia własnego i innych. [...] Natomiast obywatela w mundurze zdaje się zdobić cnota godności ludzkiej, bycie człowiekiem i poszanowanie człowieczeństwa – szacunek dla życia własnego i innych, troska o bezpieczeństwo swoje i wspólne – bycie człowiekiem wielowymiarowym i rozumnym (Świniarski, 2012, s. 157).

Godność jako cnota obywatelska powiązana jest tu z uniwersalną ideą człowieczeństwa i poczuciem odpowiedzialności za wspólne dobro; obywatel w mundurze jest wciąż – i przede wszystkim – obywatelem. W ramach organizacji wojskowej ma on do wykonania określone zadania, ale jego godność nie wynika z wykazania się bohaterstwem i udowodnienia swego statusu. Raczej same te zadania, a z pewnością forma, w jakiej powinny być realizowane, mają swe źródło w poczuciu godności, której dyrektywy (np. rozwaga, odpowiedzialność, szacunek dla życia podwładnych) mogą stać w sprzeczności z dyrektywami tradycyjnego honoru. Zachowania niegodne to te, które łamią uniwersalne zasady człowieczeństwa; zachowania godne nie koniecznie muszą być honorowe.

W ogłoszonym w 2008 r. *Kodeksie honorowym żołnierza zawodowego Wojska Polskiego* (przeznaczonym już nie tylko dla oficerów) honor jest definiowany w drugim punkcie, po godności, jako „[...] postawy i działania, które znamionują uczciwego i prawego człowieka. Jest źródłem jego czci oraz moralnych wartości środowiska zawodowego” (Obwieszczenie MON). Jest więc *de facto* synonimem uniwersalnej uczciwości i wysokiej moralnej jakości, a nie specyficzną wartością lub cnotą charakteryzującą żołnierza; odnosi się do neutralnych wartości zawodowych, a nie tradycji historycznych, patriotycznych czy etosu służby. Do nich, według *Kodeksu*, odnosi się pojęcie godności, która jest wartością „[...] wypływającą z szacunku dla samego siebie, poczucia dumy z przynależności do społeczności wojskowej i podjęcia szczególnych zobowiązań wobec Ojczyzny”. Honor i godność niejako uzupełniają się, charakteryzując przymioty idealnego żołnierza. Należy jednak zwrócić uwagę, że ich rozumienie, zwłaszcza gdy chodzi o honor, jest dalekie od tradycyjnego (por. Jarmoszko, 2014).

Według Ossowskiej (2000, s. 59) oba te pojęcia mają zbliżony zakres znaczeniowy, ich konkretne rozumienie uwarunkowane jest historycznie i kulturowo:

[...] „honor” jest to bowiem słowo sprzęgnięte z określoną ideologią rycerską, w związku z czym wolno nam traktować honor jako godność związaną z pewnym rodzajem dóbr. Odwaga, obowiązek dotrzymywania słowa składa się niewątpliwie na honor, tak jak składa się nań walka według pewnych reguł gry. Honor jest atrybutem męskim tej ideologii. Kobieta ma w niej nie honor, lecz cześć rozumianą przede wszystkim jako uprawnienie do stosunków seksualnych tylko z własnym mężem.

PRZEMOC SEKSUALNA

Tradycyjny stosunek żołnierzy do kobiet z pewnością zawiera wymiar erotyczny, który dziś określilibyśmy jako seksistowski (por. KT, 2025). Warto zauważyć, iż w czasie gdy seksizm jest zjawiskiem szeroko debatowanym w dyskursie publicznym, w kontekście sił zbrojnych z rzadka jest on problemem artykułowanym wprost. Nie jest on także kategorią często problematyzowaną w literaturze socjologicznej o tematyce wojskowej. Można przypuszczać, iż dzieje się tak, ponieważ tradycyjny etos wojskowy w swej istocie zawiera elementy dziś kwalifikujące się jako seksistowskie, w tym zwyczaje i normy dotyczące zachowania się wobec kobiet, jako wyodrębnionej kategorii społecznej. Stawianie żołnierzom zarzutów o postawy i zachowania seksistowskie byłoby, jak się wydaje, zabiegiem niefortunnym; seksizm jako pojęcie nie przystaje do wojskowych dyskursów.

Historycznie, w czasie wojen kobiety stanowiły łup zwycięzców. W czasach nam bliższych, w dobie armii masowych, elementem stylu życia i kultury wojskowej było korzystanie z domów publicznych. Świadczenia i dokumenty ostatnich dekad pokazują, że zwyczaj ten nie został całkowicie zarzucony. Jeszcze w czasie wojny w Wietnamie amerykańscy żołnierze korzystali z usług prostytutek organizowanych, finansowanych i kontrolowanych (pod kątem chorób wenerycznych) przez instytucje armii (Cacho, 2013, s. 205). Śledztwo dziennikarskie magazynu *Chicago Tribune* pokazało, że domy publiczne funkcjonowały w tzw. Zielonej Strefie w Bagdadzie w pierwszej dekadzie XXI w. (Simpson, 2005; por. Mendelson, 2005). Praktyka korzystania przez żołnierzy z prostytucji jest do pewnego stopnia kulturowo znormalizowana, o czym mogą świadczyć tytuły artykułów poświęconych tej sprawie na popularnych portalach internetowych: *Burdele na kółkach. Płatna miłość w ogniu wojny* (Janicki, 2011), *Do burdelu, marsz!* (Ostrowska i Zaremba, 2009), *Libido i wojna, czyli namiętność na froncie* (Bieniek, 2016), *Jak żołnierze zaspokajali swoje potrzeby seksualne* (Lis, 2013). Trzeba jednak zaznaczyć, że normalizacja ta dotyczy wymiaru historycznego; w kontekście wydarzeń współczesnych problem ten stanowi tabu, z rzadka przełamywane, zwykle w związku z ujawnionymi przez media skandalami⁴.

W tym kontekście szczególnym zjawiskiem związanym z obecnością kobiet w wojsku jest przemoc seksualna ze strony kolegów i przełożonych. Należy jednak zaznaczyć, że w dyskursie publicznym pojęcie przemocy uległo w ostatnich dekadach znacznym przeobrażeniom związanym z dominacją idei liberalnych oraz polityczną poprawnością, czy szerzej – ewolucją norm obyczajowych, która nie ominęła sił zbrojnych⁵. Za przemoc uznaje się obecnie zachowania werbalne i niewerbalne, które do niedawna mieściły się w ramach akceptowalnych standardów, lub traktowane były jako normalny element żołnierskiej, „koszarowej” kultury. Problematyka przemoc seksualnej, zwłaszcza od czasu powstania ruchu Me Too, stała się przedmiotem wzmożonej uwagi opinii publicznej, również w kontekście służb mundurowych. Także w Polsce media opisywały przypadki dyskryminacji i molestowania w siłach zbrojnych, a przez dwa lata (2021–2023) działała Fundacja #SayStop, skupiająca ofiary takich praktyk i walcząca o ich prawa.

⁴ W takiej właśnie sytuacji w 2022 r. siły zbrojne Wielkiej Brytanii wprowadziły oficjalny zakaz korzystania przez żołnierzy z prostytucji (*transactional sex*), złamanie którego grozi wydaleniem ze służby.

⁵ Por. „W tym gronie wyraźny głos zabierają żołnierze-kobiety, dla których kwestionariusz ankiety podejmujący aspekty wojskowej służby kobiet jest formą ich dyskryminacji ze względu na płeć” (Baran-Wojtachnio, 2010 s. 231).

W ostatnich latach ukazało się kilka raportów dotyczących przemocy seksualnej w siłach zbrojnych państw NATO, z których wynika, że doświadcza jej 20-45% żołnerek (Fossey i Herriott, 2024). Problem ten dotyczy także innych armii, w tym izraelskiej, gdzie kobiety służą od początku istnienia państwa; według raportu z 2021 r. 1/3 izraelskich żołnerek padła ofiarą molestowania (Breiner, 2022; por. Gray i in., 2023). Autorzy badań zgodnie przyznają, że przemoc seksualna nie jest problemem tzw. „zgniłych jabłek”, ale raczej specyficznej wojskowej kultury oraz instytucjonalnych przeszkód na drodze do rozwiązania problemu. Istotnym tego elementem jest męska solidarność, która często okazuje się silniejsza niż procedury. Jak pisze Dębska (2004, s. 119):

Wyniki badań socjologicznych prowadzonych przez Wojskowy Instytut Badań Socjologicznych wskazują, że wszelkie zjawiska noszące znamiona dewiacji społecznej [...] są traktowane jako „kulturowe tabu”. Takim swoistym rejonem zamkniętym dla opinii publicznej i dziennikarzy było do 1998 roku funkcjonowanie w wojsku zjawiska „fali”. Obecnie do najsilniej obowiązującego tabu można zaliczyć zakaz mówienia o homoseksualizmie żołnierzy-mężczyzn oraz molestowaniu seksualnym kobiet.

Opisana sytuacja utrudnia oszacowanie skali takich praktyk, która według Katarzyny Kozłowskiej, prezeski fundacji #SayStop, jest „ogromna, tylko bardzo wiele osób boi się o tym mówić” (Gozdur, 2021). Kozłowska, były żołnierz GROM z osiemnastoletnim stażem w tej formacji, zwraca uwagę na nieformalne mechanizmy oraz instytucjonalne przeszkody, które utrudniają, a czasem wręcz uniemożliwiają zarówno dochodzenie sprawiedliwości przez ofiary, jak i badania oraz realną diagnozę problemu:

Nikt nie chce naruszać idealnego wizerunku służb. Gdy próbują to robić np. psychologowie chcący przeprowadzić ankietę na temat mobbingu wśród żołnierzy i żołnerek, spotykają się ze wściekłym protestem dowódców, którym niestety bezpośrednio najczęściej podlegają. Znany jest przypadek psycholożki, która po próbie realizacji takiej inicjatywy usłyszała, że pod okiem jej przełożonego „takie rzeczy się nie dzieją”, a potem dostała wypowiedzenie (Januszewska, 2021).

WNIOSKI

Można dostrzec dwa po części przeciwstawne procesy, które, jak można się spodziewać, będą się pogłębiały. Z jednej strony, zwiększająca się obecność kobiet w siłach zbrojnych, która będzie się przekładać także na większy udział kobiet na wyższych stanowiskach (a także na stanowiskach bojowych), będzie wpływać na dalsze zmiany etosu. Kolejne roczniki młodzieży wychowane

w społecznym klimacie dużej wrażliwości na problematykę równości płci i seksizmu wnoszą nowe oczekiwania i standardy obyczajowe oraz wpływają na kształtowanie się nowych norm i wzorów kulturowych w wojsku. Z drugiej strony, sytuacja międzynarodowa sprzyja raczej tradycyjnym nastrojom militarystycznym i patriotycznym niż zmianom wciąż traktowanym przez niektórych jako „liberalne eksperymenty”. Retoryka „militarnego humanitaryzmu” wydaje się odchodzić w przeszłość, a zastępuje ją retoryka militarystyki polityki realnej: żołnierz znów ma być wojownikiem i obrońcą, a nie *peacekeeperem* (Kołodziejczyk, 2010). Formacją, w ramach której ten konflikt jest na swój sposób negocjowany, są powołane w 2017 r. Wojska Obrony Terytorialnej (WOT). W ich przypadku współczesne równościowe postulaty dotyczące obecności kobiet napotykać mniej oporów zarówno z powodów praktycznych, jak i symbolicznych. WOT ma strukturę terytorialną, żołnierze odbywają okresowe, kilkudniowe szkolenia, ale poza tym żyją i funkcjonują w swoich lokalnych społecznościach; nie jest to formacja skoszarowana, w związku z czym tradycyjne patriarchalne zwyczaje i normy nie odgrywają tak istotnej roli, jak w przypadku innych rodzajów wojsk. W warstwie symbolicznej WOT kultywuje tradycje Armii Krajowej, w której szeregach służbę pełniło wiele kobiet.

BIBLIOGRAFIA

- Baran-Wojtachnio M. (2010), *Model zarządzania różnorodnością w wojsku? O wykorzystaniu różnicy płci*, [w]: M. Baran-Wojtachnio, J. Dziedzic, M. Kloczkowski, J. Maciejewski i W. Nowosielski (red.), *Spoleczne aspekty zawodu wojskowego*, Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, s. 228-241.
- Bączek P. (2013), *Dewiza wojska polskiego. Honor i służba – fundamenty RP*, <https://www.skw.gov.pl/dewiza-wojska-polskiego.html> [dostęp: 23.12.2024].
- Bieniek T. (2016), *Libido i wojna, czyli namietność na froncie*, WPfacet, 23.02, <https://facet.wp.pl/libido-i-wojna-czyli-namietnosc-na-froncie-6002196611331201a> [dostęp: 25.09.2024].
- Breiner J. (2022), *A Third of Israeli Female Soldiers Were Sexually Harassed in 2021, Report Says*, Haaretz, 28.11, <https://www.haaretz.com/israel-news/2022-11-28/ty-article/.premium/a-third-of-israeli-female-soldiers-were-sexually-harassed-in-2021-report-says/00000184-bee1-d136-afdd-fff5ac590000> [dostęp: 25.09.2024].
- Cacho L. (2013), *Niewolnice władzy. Przemilczana historia międzynarodowego handlu kobietami*, tłum. K. Kuś, P. Wolak, Warszawa: Wydawnictwo Literackie MUZA S.A.
- Campbell B. i Manning J. (2014), *Microaggression and Moral Cultures*, *Comparative Sociology* 13, nr 6, s. 692-726. <https://doi.org/10.1163/15691330-12341332>
- Czuba B. (2015), *Kobiety w wojsku. Przystosowanie zawodowe, relacje społeczne, emocje. Studium socjologiczne*, Warszawa: Wojskowa Akademia Techniczna.
- Dębska A. (1997), *Fala w wojsku. Ukryta struktura życia koszarowego*, Warszawa: Dom Wydawniczy Bellona.

- Dębska A. (2004), *Kobieta w mundurze, czyli nowa jakość w systemie bezpieczeństwa państwa*, Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Dębska A. (2011), *Zawodowa służba wojskowa kobiet w Polsce po 1989 roku*, Piotrków Trybunalski: Naukowe Wydawnictwo Piotrkowskie.
- Dojwa K. i Maciejewski J. (red.) (2007), *Kobiety w grupach dyspozycyjnych społeczeństwa. Socjologiczna analiza udziału i roli kobiet w wojsku, policji oraz w innych grupach dyspozycyjnych*, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Dojwa K. (2013), *Kobiety w grupach dyspozycyjnych* wyd. 2 popr. i rozsz., Wrocław: Wyższa Szkoła Oficerska Wojsk Lądowych im. Tadeusza Kościuszki.
- Drabiński A. (2024), *Wpływ przemian demograficznych na Siły Zbrojne RP [ANALIZA]*, Defence24, 26.04, <https://defence24.pl/sily-zbrojne/wpływ-przemian-demograficznych-na-sily-zbrojne-rp-analiza> [dostęp: 25.09.2024].
- Fossey M. i Herriott L. (2024), *Sexual harassment and sexual violence in the military. Anglia Ruskin Research Online (ARRO)*, <https://hdl.handle.net/10779/aru.27016135.v1> [dostęp: 25.09.2024].
- Gozdur S. (2021), „Skala jest ogromna, tylko bardzo dużo osób boi się o tym mówić”. *O molestowaniu i mobbingu w służbach mundurowych*, Warszawa Nasze Miasto, 15.02, <https://warszawa.naszemiasto.pl/skala-jest-ogromna-tylko-bardzo-duzo-osob-boi-sie-o-tym/ar/c15-8138033> [dostęp: 15.04.2025].
- Gray H., Lester N. i Norton E. (2023), *Servicewomen's Experiences of the Aftermath of Sexual Assault in the British Military*, The RUSI Journal, nr 5, s. 68-80. <https://doi.org/10.1080/03071847.2023.2276305>
- Holohan A., Pyz J. i Trochowska K. (2018), *Gaming for peace: Gender Awareness Training and the Polish Military*, Security and Defence Quarterly, nr 4, s. 41-57. <https://doi.org/10.5604/01.3001.0012.5179>
- Janicki K. (2011), *Burdele na kółkach. Płatna miłość w ogniu wojny*, Ciekawostki historyczne, 10.11, <https://ciekawostkihistoryczne.pl/2011/11/10/pierwsza-rewolucja-seksualna/> [dostęp: 25.09.2024].
- Janowitz M. i Shils E. (1948), *Cohesion and Disintegration in the Wehrmacht in World War II*, Public Opinion Quarterly, nr 2, s. 280-315.
- Januszewska P. (2021), *Za mundurem seksizm murem. Jak Polki walczą z dyskryminacją w służbach?*, Krytyka Polityczna, 6.04, <https://krytykapolityczna.pl/kraj/rozmowa-katarzyna-kozlowska-fundacja-say-stop-polki-walczą-z-dyskryminacją-w-służbach/> [dostęp: 20.09.2024].
- Jarmoszko S. (2014), *Kultura honoru w procesie socjalizacji zawodowej wojskowych*, Colloquium, nr 2, s. 115-138.
- Jarosz D. (2023), *Doświadczenie społeczne służby wojskowej w Ludowym Wojsku Polskim: terra incognita?*, Kwartalnik Historyczny, nr 4, s. 793-827. <https://doi.org/10.12775/KH.2023.130.4.04>
- Judzińska A. (2020), *Wojskowa kariera zawodowa w doświadczeniach kobiet. Studium socjopedagogiczne*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Judzińska A. (2023), *Femininity and Military Careers of Polish Women. A Study of the Experiences of Women in the Officer's Rank*, Colloquium, nr 1, s. 33-50.
- King A.C. (2013), *The Female Soldier*, Parameters, nr 2, s. 13-25. <https://doi.org/10.55540/0031-1723.2892>
- Kołodziejczyk A. (2010), *Żołnierz – wojownik czy peacekeeper?*, [w:] M. Baran-Wojtachnio, J. Dziedzic, M. Kloczkowski, J. Maciejewski i W. Nowosielski (red.), *Spoleczne aspekty zawodu wojskowego*, Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, s. 51-62.

- KT. (2025), *Tak wygląda najpiękniejsza armia świata. W polskim wojsku służy coraz więcej kobiet*, Nowa Trybuna Opolska, 28.04, https://nto.pl/tak-wyglada-najpiekniejsza-armia-na-swiecie-w-polskim-wojsku-sluzy-coraz-wiecej-kobiet-28042025/ar/c1-17119029#google_vignette [dostęp: 20.09.2025].
- Lis S. (2013), *Jak żołnierze zaspokajali swoje potrzeby seksualne*, Głos Pomorza, 10.02, <https://gp24.pl/jak-zolnierze-zaspokajali-swoje-potrzeby-seksualne/ar/4798179> [dostęp: 15.01.2025].
- Maciejewski J. (2010), *Zmiana społeczna a kobiety w wojsku polskim. Wybrane aspekty socjologiczne*, Rozprawy Społeczne, nr 2, s. 138-147.
- Mendelson S.E. (2005), *Barracks and Brothels. Peacekeepers and Human Trafficking in the Balkans*, Washington: Center for Strategic and International Studies.
- Mikołajczyk B. (2021), „*Stopnie wojskowe to nie rzeczowniki, dlatego też nie mają rodzaju*”. *Socjolingwistyczne aspekty dyskusji o feminizacji stopni wojskowych w Niemczech*, Socjolingwistyka 35, s. 391-406. <https://doi.org/10.17651/SOCJOLING.35.22>
- Obwieszczenie Ministra Obrony Narodowej z dnia 3 marca 2008 r. w sprawie ogłoszenia „Kodeksu Honorowego Żołnierza Zawodowego Wojska Polskiego”, Dz.Urz.MON, 2008.5.55.
- Ossowska M. (1957), *O pewnych przemianach etyki walki*, Warszawa: Książka i Wiedza.
- Ossowska M. (1973), *Ethos rycerski i jego odmiany*, Warszawa: PWN.
- Ossowska M. (2000), *Normy moralne*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Ostrowska J. i Zaremba M. (2009), *Do burdelu, marsz!*, Polityka, 4.11, <https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/historia/292032,1,do-burdelu-marsz.read> [dostęp: 25.09.2024].
- Raba-Schulze A. (2024), *Polityka równościowa w Siłach Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej*, Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego.
- Rotter T. (2012), *Służba zawodowa kobiet w Wojsku Polskim (problemy psychologiczne)*, Bezpieczeństwo Teoria i Praktyka, nr 4, s. 85-92.
- Simpson C. (2005), *Tribune investigation: Pipeline to peril*, Chicago Tribune, 9-10.10.
- Spustek H. (red.) (2012), *Obywatel w mundurze. Aksjologiczny wymiar funkcjonowania nowoczesnych sił zbrojnych*, Wrocław: Wyższa Szkoła Oficerska Wojsk Lądowych im. Tadeusza Kościuszki.
- Stomma L. (2014), *Antropologia wojny*, Warszawa: Wydawnictwo Iskry.
- Stouffer S.A., Lumsdaine A.A., Lumsdaine M.H., Williams, Jr.R., Smith M.B., Janis I.L., Star S.A. i Cotrell L.S. Jr. (1949), *The American Soldier II: Combat and its Aftermath*, Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Świniarski J. (2012), *O niektórych poszukiwaniach aksjologii profesjonalnych sił zbrojnych*, [w:] H. Spustek (red.), *Obywatel w mundurze. Aksjologiczny wymiar funkcjonowania nowoczesnych sił zbrojnych*, Wrocław: Wyższa Szkoła Oficerska Wojsk Lądowych im. Tadeusza Kościuszki, s. 141-168.
- Wach M. (2018), *Etyka zawodowa żołnierzy Wojska Polskiego*, Rocznik Europeistyczny, nr 4, s. 85-96. <https://doi.org/10.19195/2450-274X.4.7>
- Wolaniecka M. (2010), *Płeć żołnierza. Podejście gender study ról zawodowych w armii*, [w:] M. Baran-Wojtachnio, J. Dziedzic, M. Kloczkowski, J. Maciejewski i W. Nowosielski (red.), *Społeczne aspekty zawodu wojskowego*, Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, s. 262-267.

SŁUŻBA WOJSKOWA Kobiet
A TRADYCYJNY ETOS ŻOŁNIERSKI

Streszczenie

Po roku 1989 siły zbrojne RP przeszły wszechstronną transformację, której kluczowymi elementami była profesjonalizacja oraz dopuszczenie kobiet do zawodów wojskowych. Oznaczało to radykalną zmianę modelu sił zbrojnych zarówno na poziomie organizacji, jak i w sferze aksjologii. Celem artykułu jest identyfikacja i zbadanie problematycznych obszarów, w których tradycyjny etos żołnierski stoi w konflikcie z nowymi normami kulturowymi implementowanymi w armii wraz z reformami ostatnich dekad. Analizie poddano istniejącą literaturę przedmiotu oraz dostępne w przestrzeni publicznej badania dotyczące problematyki służby wojskowej kobiet w Polsce. Wskazane zostały trzy kluczowe obszary, w których napięcia pomiędzy dawnymi i nowymi normami kulturowymi i społecznymi są szczególnie widoczne, mianowicie męskość, honoru oraz przemoc seksualnej w strukturach armii.

Słowa kluczowe: etos wojskowy; służba wojskowa kobiet; męskość; honor; przemoc seksualna